

Л.А. Ковальська

Донецький національний університет, Україна

НАСЛІДКИ НІМЕЦЬКОГО ОКУПАЦІЙНОГО ГОСПОДАРЮВАННЯ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ ДОНБАСУ В РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

У статті висвітлюються наслідки німецької окупації в сільському господарстві Донбасу в роки Великої Вітчизняної війни. Показано стан, в якому перебувало сільське господарство регіону після звільнення території від німецької армії, проаналізовано заходи радянської влади з відбудови села та значний внесок місцевого населення у відновлення діяльності аграрної галузі регіону.

Період окупації Донбасу став найбільш руйнівним і жорстоким по відношенню до сільського господарства в період Великої Вітчизняної війни. В Донбасі німецька окупаційна влада створила свою систему управління, яка відповідала за виконання розпоряджень і наказів сільськогосподарського керівництва вермахту, забезпечувала експлуатацію селян і їхнього майна задля отримання максимальних прибутків.

Післяокупаційний стан сільського господарства регіону, його відбудова і налагодження діяльності в історіографії розглядається в загальнодержавному відбудовному процесі, оминаючи суттєві регіональні аспекти та особливості. Історіографія зазначеної проблеми представлена загальними роботами з історії України та регіону в роки Великої Вітчизняної війни, в яких окремими розділами висвітлено післяокупаційний стан села. Тут можна назвати роботи Н.Ф. Хорошайлова, в яких автор розглядає питання розвитку села в період війни [1], [2]. М.З. Данилюк висвітлює самовіддану працю селян в ході відновлення господарств після окупації [3]. Т.С. Першина приділила значну увагу німецькому окупаційному режиму, висвітлила його структуру та реорганізаційні заходи [4].

Мета даної статті – розкрити нищівні наслідки та збитки, завдані сільському господарству Донбасу в період німецької окупації, проаналізувати вклад сільського населення у справу відбудови господарства.

Визволення України від німецько-фашистських окупантів почалося зі звільненням 18 грудня 1942 року села Півнівка Міловського району Ворошиловградської області [5, с. 680]. В ході відступу німецьке керівництво окупованих територій керувалося секретною інструкцією від 2 вересня 1943 року, в якій наказували армійським керівникам і начальникам господарських команд проводити повне зруйнування Донбасу, а також вивозити все цінне майно і обладнання до Німеччини. Гімлер 7 вересня 1943 року дав спеціальну вказівку керівнику СС і поліції на Україні Прюцману про допомогу генералу Отто Штапфу – начальнику військово-економічного штабу «Ост», який розробив широкі заходи щодо зруйнування Донбасу. «Необхідно добитися, щоб при відступі з районів України не залишилось жодної людини, жодної голови худоби, жодного центнера зерна, жодної рейки; щоб не залишились жоден будинок, шахта, підприємство, криниця, яка б не була отруєна. Противник повинен знайти дійсно тотально спалену і зруйновану країну...» [4, с. 81]. Окупаційна влада розпочала масове вивезення цінного майна усіх галузей народного господарства до Німеччини. Все інше, що не встигали вивезти, або неможливо було вивезти знищували або виводили з ладу спеціально створені команди.

Восени 1943 року вся територія Донбасу була звільнена від німецької окупації. Відчуваючи наближення перемоги Червоної Армії, українські селяни посилили боротьбу проти окупантів. Ризикуючи життям, колгоспники перешкоджали вивезенню або знищенню хліба та інших продуктів, реманенту, тракторів, худоби. В районах, які окупанти не сподівались втримати у своїх руках, вони під загрозою смерті забороняли проводити посівну, намагалися пришвидшити збиральні роботи і обмолот хліба, щоб вивезти його або знищити в скирдах. Не зважаючи на небезпеку, селяни засівали великі площі, працюючи часто вночі, затягували збиральні роботи і зберегли від знищення і вивезення багато хліба, що значно полегшило проведення відбудовних робіт після звільнення території Донбасу.

За час німецької окупації народне господарство України зазнало значних збитків, було зруйновано і пограбовано сільське господарство, промисловість і культурні надбання. Окупанти пограбували і зруйнували в Сталінській області 54 МТС, 152 радгоспи, 1118 колгоспів, в Ворошиловградській області відповідно 51 МТС, 110 радгоспів і 1075 колгоспів. До війни на полях регіону працювало понад 12 тисяч тракторів і близько 5 тисяч комбайнів. Загальна сума збитків, завданих окупантами народному господарству Донецького басейну, складала близько 5 мільярдів рублів (в цінах 1926 – 1927 років) [6].

На територіях, звільнених від німецької окупації, діяли спеціальні державні комісії зі встановлення злочинів німецько-фашистських загарбників і завданих ними збитків. У Ворошиловградській області комісія встановила, що німцями було спалено, зруйновано, знищено і вивезено до Німеччини все цінне майно сільського господарства. Сума збитків в сільському господарстві області: по колгоспах – 5 413 654 800, по радгоспах – 1 057 295 700, по МТС – 100 928 400, загальна сума збитків – 6 571 878 900 рублів [1, с. 88].

Значних збитків та знищення майна сільського господарства зазнала за роки окупації Сталінська область. Від повного зруйнування і знищення сума збитків становила: будівлі господарського призначення – 1 383,2, сільськогосподарські машини – 62,9, робоча худоба – 159,9, продуктивна худоба – 59,6, багаторічні насадження – 47,4, споруди – 2 423,2 мільйонів рублів. Тваринництво області за роки господарювання німецької влади було зруйновано, багато худоби вивезено до Німеччини, потребували ремонту усі тваринницькі будівлі та допоміжні споруди. Кількість худоби в колгоспах Ворошиловградської області після звільнення території була такою: великої рогатої худоби на початок 1941 року – 165 282, на початок 1944 року – 32 838, на початок 1945 року – 87 880 голів, свиней – 134 929, 5 623, 23 931 голова відповідно, овець і кіз – 270 158, 22 304, 561 985 голів відповідно, коней – 93 293 (1941 р.), 10 568 (1944 р.) голів. Тваринництво в господарствах Сталінської області виглядало так – всього великої рогатої худоби в 1941 р. – 434 077, а в 1944 р. – 186 680 (43 %), свиней – 560 458 і 13 729 (2,4 %), овець і кіз – 474 899 і 101 266 (21,3 %), коней – 157 910 і 16 040 (10,2 %) відповідно [7, с. 127-128], [8].

У господарствах Сталінської області після окупації не вистачало працівників і спеціалістів сільського господарства. Так, в сільському господарстві нараховувалось на 1 жовтня 1940 р. – 63 065, а на 1 листопада 1943 р. – 23 088 (36,6 %), і тільки на 1 липня 1944 р. – 65 665 (104,1 %) працівників. Багато було мобілізовано до війська, на підприємства, будівництво, вивезено в тил та на примусові роботи до Німеччини. У відбудовний період в господарствах збільшилась кількість жінок-робітників – на 1 січня 1944 р. жінок, у відсотках до всього персоналу, – 41,9, на 1 квітня 1944 р. – 46,6 [9, с. 405-406].

Основні показники стану сільського господарства Сталінської області за період війни свідчать про зменшення їх обсягів та зміни агрокультур на полях, занепад транспортного і машинного забезпечення господарств. Відбудова сільського господарства республіки була одним з першочергових воєнно-господарських завдань вищого керів-

ництва, яка проходила в надзвичайно складних умовах. Відбудовний процес розпочинався одразу ж на звільнених від німецької окупації територіях. Так, у рішенні, схваленому в березні 1943 р., про підготовку до весняної посівної 1943 року в колгоспах і радгоспах районів УРСР, звільнених від німецької окупації, ЦК КП(б)У та уряд зверталися до селян з закликом мобілізувати всі можливості і ресурси на посівну в колгоспах, зібрати високий врожай.

На початок весняної посівної 1943 року від окупації було звільнено 42 райони України. Працівники сільського господарства цих районів повинні були освоїти 60 відсотків довоєнної посівної площі. Для районів, близьких до фронту, обкоми КП(б)У та виконкоми обласних Рад депутатів трудящих самі визначали завдання посівної та інших робіт. Одразу ж розгорталася підготовка до весняної посівної, проводили ремонт наявного тракторного парку. В усіх звільнених районах проводилась реєстрація населення. Ще 23 січня 1943 року РНК СРСР і ЦК ВКП(б) прийняли постанову «Про заходи з відбудови МТС і колгоспів в районах, звільнених від німецько-фашистської окупації» [10], [3, с. 141].

До початку весняної посівної 1943 року було звільнено 26 районів Ворошиловградської і один район Сталінської областей. Завдяки самовідданій праці колгоспників, робітників радгоспів та МТС державний план весняної посівної 1943 року було виконано у звільнених районах Ворошиловградської і Сталінської областей на 111,5 відсотків [11]. Таких результатів вдалося досягти в умовах, коли не вистачало тракторів, на колгоспи припадало всього кілька коней і волів, основною тягловою силою були корови, а засів артільної землі проводився в основному з насіння запасів колгоспників.

Відновлювальні роботи в сільському господарстві звільнених районів проводились з меншими плановими навантаженнями, ніж до війни. Масова участь селян у відновленні господарств дозволила досягти понаднормового виконання планів у певних видах робіт. З поступовим звільненням території Донбасу від окупації та віддаленням фронту і військових дій все більше районів і їх господарств розпочинали відбудову. Визначальним пунктом у процесі відновлення роботи сільського господарства стала постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 21 серпня 1943 року «Про невідкладні заходи з відновлення господарства в районах, звільнених від німецької окупації». З метою швидкого проведення відбудови в сільському господарстві, приймалися організаційні та регулюючі постанови і розпорядження, яких за період 1943 – 1945 років РНК СРСР і ЦК ВКП(б) було прийнято понад 20, стосовно сільського господарства Української РСР [12].

Після звільнення території Сталінський обласний комітет КП(б)У вже 1 жовтня 1943 року прийняв постанову «Про заходи з відновлення колгоспів, МТС і радгоспів», якою зобов'язав комітети КП(б)У, виконкоми міських і районних Рад депутатів трудящих провести в усіх господарствах до 15 жовтня 1943 року загальні збори колгоспників, на яких обрати правління колгоспів, їх голів і ревізійні комісії. У постанові наводили план відновлення колгоспів і радгоспів, комплектування їх людьми, налагодження обліку і контролю над виробництвом, контракції молодняка для ферм, розподілу земельних угідь відповідно до державних актів колгоспів на вічне користування землею.

Господарствам виділяли тимчасові приміщення для радгоспів і МТС, надавалася державна допомога господарствам і колгоспникам і великі пільги у відновленні житла, виробничих приміщень, для придбання реманенту і худоби. Всього з державного бюджету було виділено 25 мільйонів рублів. Крім цього, РНК СРСР в 1943 році асигнувала селянам східних областей Української РСР на відновлення житлових будинків і індивідуальне житлове будівництво 5 мільйонів рублів. Керівництво великого значення надавало залученню господарств у соціалістичні змагання. Так, навесні і влітку 1943 року в Ворошиловградській області в соціалістичних змаганнях брали участь 32 колгоспи, які працювали на момент звільнення, і дві МТС [13, с. 459], [2, с. 158].

Осінь 1943 року стала вирішальною датою у справі відновлення діяльності сільського господарства Донбасу у зв'язку з повним його звільненням. 29 вересня 1943 року бюро Сталінського обкому КП(б)У прийняло постанову «Про посівну озимих в колгоспах і радгоспах області». Обласний комітет партії наказав повністю забезпечити площі озимих посівним матеріалом, який змушували розшукати на місцях.

Бюро Сталінського обкому КП(б)У 1 жовтня 1943 року прийняло постанову «Про заходи з відновлення колгоспів, МТС і радгоспів». Правління господарств повинно було провести повну інвентаризацію всіх основних засобів колгоспів і МТС, відновити облік членів колгоспів і внесених ними посівних матеріалів; приймати в члени колгоспу відповідно до Уставу сільськогосподарської артілі. За виробленими трудовими колгоспникам розприділяли і видавали сільськогосподарську продукцію. За колгоспами закріплювались земельні угіддя в розмірі і межах згідно з державними актами на вічне користування землею, в колгоспах залишався колишній поділ на бригади, за якими закріплювались колгоспники, сільськогосподарський інвентар і тяглова сила.

Перші підсумки успішної відбудови сільського господарства Сталінської області були підбиті на пленумі Сталінського обласного комітету КП(б)У в листопаді 1943 року. На місцях відновилися земельні відділи, які керували і допомагали усім потерпілим господарствам. Після звільнення Сталінської області відновили свою діяльність всі 1118 колгоспів, 54 МТС і 142 радгоспи, було організовано 6 трестів радгоспів «Сільгосппостач» і «Радгосппостач», які займалися забезпеченням запасних частин до тракторів, комбайнів і інших сільськогосподарських машин. Для роботи в село було прийнято 325 агрономів, 145 зоотехніків, 54 ветеринарних лікарів, 225 ветфельдшерів і 178 механіків. В січні – лютому 1943 року у Ворошиловградській області відновили свою діяльність 846 колгоспів, а 150 колгоспів було звільнено в вересні 1943 року [14], [15].

Пленум Ворошиловградського обласного комітету КП(б)У 10 липня 1943 року прийняв постанову про відновлення громадського тваринництва в колгоспах і радгоспах області [7, с. 273], [16]. Тваринництво Сталінської області на кінець 1943 року поповнилось худобою за рахунок завезення з інших республік та контрактації худоби у населення області.

У 1943 році важливим завданням в господарствах було налагодження їх роботи, ремонт майна для успішного проведення весняних робіт 1944 року. 22 грудня 1943 року Сталінська обласна Рада прийняла постанову «Про ремонт тракторів і підготовку МТС, колгоспів і радгоспів до сільськогосподарських робіт в 1944 році». До початку весни 1944 року, згідно з рішенням РНК СРСР і ЦК ВКП(б), Сталінська і Ворошиловградська області отримали кілька сотень тракторів, евакуйованих раніше вглиб країни [17].

Підбиваючи підсумки, необхідно відзначити, що відновлення колгоспів, радгоспів і МТС Донбасу розпочиналось зі звільнення території від німецької окупації. Перші кроки були покликані зібрати наявний інвентар і майно господарств, провести їх облік, організувати роботу селян. У господарствах розпочався ремонт господарських і житлових будівель, зібраного машинно-тракторного парку та реманенту, проводились польові роботи. Важливим завданням для СРСР було швидше відновити сільськогосподарське виробництво звільнених територій України задля забезпечення потреб місцевого населення та успішного завершення війни. В складних умовах сільське населення Донбасу зуміло відновити діяльність колективних господарств, провести польові роботи, забезпечити житлом населення, приміщеннями – господарства регіону, організувати ремонт зібраного машинно-тракторного парку, налагодити тваринницьку галузь. Завдяки самовідданій і наполегливій праці селян Донбасу до кінця 1943 року звільнені господарства регіону відновили свою діяльність і постачання сільськогосподарських продуктів для потреб країни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Хорошайлов Н.Ф. Суровые годы войны: Героические страницы истории партийных организаций Донбасса периода Великой Отечественной войны / Хорошайлов Н.Ф. – К.: Политиздат Украины, 1977.
2. Хорошайлов Н.Ф. Деятельность КП по возрождению Донбасса. 1943 – 1945 гг. / Хорошайлов Н.Ф. – К.: Вища школа, 1973.
3. Данилюк М.З. Натхненна праця в ім'я перемоги / Данилюк М.З. – К.: Вид. Київського ун-ту, 1970.
4. Першина Т.С. Фашистский геноцид на Украине / Першина Т.С. – К.: Наукова думка, 1985.
5. Новітня історія України (1900 – 2000) / А.Г. Слюсаренко. – К.: Вища школа, 2002.
6. Советская Украина. – 6 февраля 1943 г.
7. Луганщина в годы Великой Отечественной войны 1941 – 1945 гг. Сборник док. и матер. – Донецк, 1969.
8. «Об утверждении материалов областной комиссии по учету ущерба, убытков, нанесенных немецкими оккупантами по Ворошиловградской области» (26 апреля 1944 г.) – Державний архів Луганської області (далі – ДАЛО). – Ф. П-179. – Оп. 1. – Спр. 358. – Арк. 5-6.
9. Очерки развития народного хозяйства Украинской ССР. – М., 1954.
10. Протокол и стенограмма I пленума обкома КП(б)Украины (6 апреля 1943 г.). Об очередных задачах областной партийной организации. – ДАЛО. – Ф. П-179. – Оп. 1. – Спр. 276. – Арк. 12-13.
11. Докладные записки, отчеты, справки партийных органов о выполнении постановления Совета Министров и ЦК ВКП(б) от 19 сентября 1946 года «О мерах по ликвидации нарушений Устава сельскохозяйственных артелей», об итогах проведения отчетно-выборных собраний в колхозах области, о работе колхозов в период Великой Отечественной войны и др. – ДАЛО. – Ф. П-179. – Оп. 3. – Спр. 770. – Арк. 12.
12. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898 – 1986). – М., 1985. – Т. 6. (1941 – 1954). – С. 65-104.
13. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза. – Т. 2. – К., 1975.
14. Протокольная часть VIII сессии Сталинского областного Совета депутатов трудящихся по итогам весеннего сева, ухода за посевами и подготовки к уборке урожая 1944 г. – Державний архів Донецької області (далі – ДАДО). – Ф. 326. – Оп. 2. – Спр. 280. – Арк. 10.
15. Годовые отчеты о финансово-хозяйственной деятельности колхозов в разрезе областей УССР за 1943 г. – Центральный державний архів вищих органів влади України. – Ф. Р-27. – Оп. 19. – Т. 3. – Спр. 4670. – Арк. 15.
16. Протокол № 7 заседания бюро обкома КП(б)Украины (3 августа – 24 октября 1943г.). – ДАЛО. – Ф. П-179. – Оп. 1. – Спр. 292. – Арк. 48.
17. Протоколы засідань сесій Сталінської обласної Ради депутатів трудящих. – ДАДО. – Ф. Р-2794. – Оп. 1. – Спр. 88. – Арк. 2.

Л.А. Ковальская

Последствия немецкой оккупации в сельском хозяйстве Донбасса в годы Великой Отечественной войны

В статье обозначены последствия немецкой оккупации в сельском хозяйстве Донбасса в годы Великой Отечественной войны. Представлено состояние, в котором пребывало сельское хозяйство региона после освобождения территории от немецкой армии, проанализированы мероприятия советской власти по восстановлению села и значительный вклад местного населения в дело восстановления деятельности аграрной отрасли.

L.A. Koval'ska

The Consequences of German Occupation in Agriculture of Donbas during the Great Patriotic War

The thesis is devoted to history of Donetsk region of 1941 – 1943 occupation period. The problem of establishment and existence of occupation fascist regime in Donbas, agrarian policy of occupation authorities and its introduction on the captured territory.

Стаття надійшла до редакції 04.03.2009.